

ФІСКАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ПЛАТНИКА У ВЗАЄМОДІЇ З ПОДАТКОВИМИ ОРГАНАМИ

**Марина
Степура,**
асистент, аспірант
кафедри фінансів
ДВНЗ «Київський
національний
економічний
університет
імені Вадима
Гетьмана»

В статті розглянуто результати роботи податкових органів з взаємодії з платниками; оцінено їхній вплив на ефективність сплати податків та вказано основні чинники, що ускладнюють цей процес; визначено напрями вдосконалення взаємовідносин між податковими суб'єктами в контексті психологічних та етичних складових.

Ми намагатимемося також розкрити певні грані податкових відносин: податкової політики держави, раціональної поведінки громадянина-платника податків і податкової справедливості. Для розуміння сутності цих чітко не визначених в економічній літературі питань звернемося до соціології та психології.

Проблема значних втрат бюджету від різноманітних способів ухилення і уникнення від оподаткування полягає, насамперед, у свідомій чи несвідомій діяльності суб'єктів оподаткування. Фіскальна поведінка в сучасній вітчизняній фінансовій науці розкрита неповною мірою. Певним аспектам морально-етичної та фіскально-психологічної поведінки присвячені роботи Андрущенко В. Л., Крисоватого А. І., Тимченко О. М., Федосова В. М. та ін. Серед зарубіжних вчених розкриттям змісту фіскальної соціології приділено більше уваги. Насамперед, основоположником цього напрямку вважають Ібн Хальдуна [4, с. 283-284], а його послідовниками – Й. Шумпетера, Е. Даунса, Дж. Б'юкенена, М. Леруа та ін.

Людині як особистості та індивіду притаманне відчуття егоїзму власника отриманого продукту або результату праці чи доходу. Тільки маючи можливість розпоряджатися результатами своєї праці та витрачених ресурсів людина матиме економічний інтерес і стимул до подальшої діяльності. Між працею та власністю існує взаємозв'язок, суть якого була сформульована англійським філософом Дж. Локком: «Праця, що була моею, утверджує власність, яка мусить належати мені» [5]. На людський егоїзм звертав увагу А. Сміт

у своїй книзі «Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй» [7]. Саме егоїзм спонукає людину захищати свою власність і віддавати її частину без задоволення своїх інтересів. Податки використовуються державою для забезпечення суспільних потреб. Але за своєю сутністю податки – це безеквівалентні та нецільові платежі, тому безпосередніх послуг чи продуктів індивід при сплаті податків не отримує. Бідніші верстви населення можуть споживати більшу кількість суспільних благ та сплачувати при цьому менші суми податків порівняно з багатшими, які, обираючи приватну альтернативу зазначеним видам послуг, сплачують більше податків, а відтак примусово оплачують те, чим фактично не користуються. Особливо в національній економіці дане питання є актуальним, оскільки прозорість розподілу бюджетних коштів піддається сумніву. Останнє і штовхає суб'єктів податку до девіантної поведінки.

Згідно зі Словником-довідником зі соціології та політології за редакцією Е. В. Тадевосяна: «Девіація (від лат. *deviatio* – ухилення) – це відхилені від загальноприйнятих норм соціальні дії, вчинки людей чи їх груп, що призводять до порушення цих норм та викликають необхідність відповідного реагування зі сторони соціальної групи чи суспільства в цілому» [8, с. 58-59]. У широкому сенсі девіантна поведінка може набувати як позитивних, так і негативних рис. У більш вузькому сенсі під девіантною поведінкою розглядаються тільки негативні відхилення від установлених норм – як правових, так і моральних. Така поведінка призво-

дить до дезорганізації соціального життя, до соціальної аномії. Аномія соціальна (від фр. *anomie* – беззаконня, неорганізованість) – негативний стан суспільного життя, при якому більшість або значна частина його суб'єктів порушує усталені соціальні норми чи ставиться до них неоднозначно» [8, с.19]. Дана ситуація може виникнути, якщо в суспільстві послаблене нормативне соціальне регулювання через непослідовність, непрозорість, нечіткість, протиріччя у такому регулюванні. Поняття соціальної аномії ввів у соціологію Е. Дюркгейм [11], який пояснював її відсутністю в суспільстві «органічної солідарності». Більш глибоко та на сучасному рівні теорію соціальної аномії розробив Р. Мертон [12], котрий розглядав її як стан свідомості, пов'язаний з неможливістю досягнення індивідуальних цілей законними шляхами, що і слугує основою девіантної поведінки. Саме даний стан характеризує сучасну поведінку деяких платників податків в Україні та обумовлює ні дії. Загальноприйнятої точки зору на причини такої поведінки в суспільстві немає.

Що стосується рівня збору податків, результати залишаються неточними. На відміну від поширеної ідеї Лафера про те, що дуже високий податок знижує його прибуток на рівні макроекономіки, не існує емпірично доведеного зв'язку між загальним рівнем збору і показником зростання. Дуже часто в довгостроковій перспективі спостерігається зворотне: країни, в яких податки завищені, не завжди є країнами із слабким економічним зростанням.

На рівні мікроекономіки дані дослідження суперечливі. У деяких дослідженнях показується, що фіскальна свідомість багатих платників податків трохи менша, ніж свідомість громадян, що оподатковуються слабо (Клотфеллер, 1983). Інші емпіричні тести спростовують цю залежність, роблячи акцент на впливі моралі на фіскальну свідомість платника податків (Реккерс, Сандерс, Роарк, 1994). Згідно з Люїсом (1979), на платника податків впливають не лише рівень доходу і особиста податкова ставка, але і його відношення до фіскальної системи і до того, на що витрачаються податки. Що стосується Німеччини, то Шмолдерс (1973) приходить до висновку, що протистояння

оподаткуванню не залежить безпосередньо від об'єктивної значущості податку.

Підходи до раціональності платника податків, засновані на економічній вигоді або на інших цінностях, не є достатніми, оскільки вони не відбивають дійсного сприйняття платника податків.

Вирішення деяких податкових загадок вимагає передивитись принципи, якими керується індивід при зборі, систематизації і обробці доступної інформації. Індивід раціональний в своєму протистоянні оподаткуванню, оскільки міркує таким чином: держава відповідальна за мій економічний стан, тому податок – засіб фінансування держави, звідси витікає, що я маю право не платити податок, якщо моє особисте становище нестабільне.

Індивід швидше здійснює правопорушення в ситуації необхідності сплати податку, що розцінюється їм як втрата, чим у ситуації відшкодування податку, яка розглядається як виграш (Реккерс, Сандерс, Роарк, 1994).

Таким чином, стикаючись із складністю процесу стягування податку і розуміння міри ризику виявленого приховування доходу, платник податків будує конкретне судження. Дюберже шляхом опитування (1990) виявив, що в разі зменшення величини стягнення на чверть сума заявлених доходів збільшується. Вірогідність податкової перевірки переоцінюється платниками податків, декларації яких вже піддалися перевірці. Більш того, Спенсер і Лундштед (1976) приходять до думки, що тенденція до порушень залежить від числа неплатників, яких індивідуум знає особисто. Подібні результати отримав і Фогель в Швеції (1974).

Стосовно непрямих податків, то ці податки за браком повної інформації не сприймаються як тягар, коли як вони асоціюються платниками податків зі споживчою вартістю. Таким чином, в центрі ставлення індивіда до податків знаходиться інформація.

Три чинники – тяжіння до конкретного, відсутність податкової обізнаності та складність оподаткування – сприяють суб'єктивному сприйняттю ролі податку платниками. Для того, щоб розвивати у платника податку повагу до податкового законодавства, податкові

органи намагаються виправити його недовіру шляхом проведення масово-роз'яснювальної роботи. Але платник податків отримує знання також з ситуацій навколо нього, з думок експертів, ЗМІ. В кінцевому підсумку, розуміння податку залежить від якості роботи згаданих служб. Ці висновки призводять до роздумів про різні уявлення про податки та їх суспільне значення.

У свою чергу, зміни в податковому законодавстві, структурі та формах діяльності податкової служби, що відбуваються в Україні, вимагають від податкових органів ведення системної роз'яснювальної роботи і зв'язків із громадськістю з метою досягнення чесного діалогу, порозуміння між усіма суб'єктами податкових відносин, формування позитивної громадської думки щодо податкової політики держави та її органів.

Розвиток партнерських взаємовідносин органів ДПС і платників податків повинен базуватись на таких засадах:

- підвищення податкової дисципліни суб'єктів податкових відносин;
- надання практичної, інформаційної та роз'яснювальної допомоги платникам податків із питань, пов'язаних зі сплатою податків;
- моніторингу взаємовідносин у сфері оподаткування між державою, підприємницькими структурами та населенням та обґрунтування напрямів їх удосконалення;
- розширення й удосконалення методів і форм масово-роз'яснювальної роботи з питань оподаткування з урахуванням інтересів і побажань платників податків, розширення зв'язків із громадськістю [2, с.461-462].

На сучасному етапі розвитку партнерських взаємовідносин найважливішою складовою роботи податкових органів визначено забезпечення добровільності у сплаті податків. Це означає, що органи податкової служби мають сприяти тому, щоб платники податків сплачували платежі до бюджету за власним бажанням і з доброї волі.

Однак сфера податкових відносин є специфічною і складною, оскільки порядок і терміни сплати регулюються законодавством. Причому податковий закон – це правовий акт вищого органу законодавчої влади, що зобов'язує

громадян сплачувати податки в розмірах і терміни, встановлених законом [3, с.162]. Однак слід зазначити, що обов'язок сплачувати податки нікому не додає ентузіазму та завжди викликає негативні емоції. Тому саме «проведення масово-роз'яснювальної роботи... сприяє формуванню податкової культури в населення, вихованню законослухняних платників податків, налагодженню партнерства між державою і платниками податків» [6], збільшенню надходжень до бюджету за рахунок добровільного дотримання податкового законодавства. Досягнути цього можна в разі, якщо платники будуть обізнані з тим, які податки і в які терміни потрібно сплачувати та розумітимуть необхідність їх сплати. Для формування у платників свідомого ставлення до цього великого значення має пропаганда податкового законодавства, роз'яснення його положень, своєчасне забезпечення платника об'єктивною, доступною та різнобічною інформацією з питань сплати податків, створення атмосфери розуміння того, що ухилення від оподаткування є злочином. Забезпечення реалізації цього можливе через проведення масово-роз'яснювальної роботи працівників органів ДПС. Із метою своєчасного та якісного надання податкової інформації платникам податків в органах ДПС створено спеціальні підрозділи з масово-роз'яснювальної роботи.

Проаналізуємо їх діяльність за останні роки та визначимо чи є вона ефективною з фіскального боку. Сьогодні необхідно будувати якісно нову систему взаємовідносин з платниками податків. Йдеться про створення ефективної системи обслуговування платників податків та громадського контролю за діяльністю податкової служби, тобто, «податкова для платників податків, а не платники для податкової». Це спонукає органи державної податкової служби надавати платникам податків повний комплекс інформаційних та консультаційних послуг.

Особлива увага повинна приділятися своєчасному інформуванню платників податків про нові законодавчі та нормативно-правові акти, зміни та доповнення до чинних, а також роз'ясненню порядку їх застосування на практиці.

Так, упродовж 2008 року проведено чотири етапи опитування платників податків щодо діяльності органів державної податкової служби України¹. Загалом опитано 178904 респонденти різного віку в усіх регіонах України. Опитування проводилося представниками органів податкової служби під час взяття на облік суб'єктів підприємницької діяльності, проведення семінарів, лекцій для платників податків, засідань «круглого столу» за участі підприємців, зустрічей з трудовими колективами тощо.

За результатами опитування у 2008 році 66,6% респондентів оцінили послуги працівників податкових органів з роз'яснення податкового законодавства такими, що надаються своєчасно та на високому професійному рівні, що на 1,8% більше, ніж у 2007 році. Збільшилася кількість громадян з 17,5% (у 2007 році) до 19,4% (у 2008 році), які дали оцінку «дуже добре» проведеній діяльності органів ДПС щодо налагодження партнерських відносин з платниками податків. 67,1% загальної кількості опитаних у 2008 році респондентів вважають, що запити до податкових органів розглядаються своєчасно та якісно Лише 1,8% громадян зауважили, що відповіді на запитання мають формальний характер та не вирішують питання по суті (у 2007 році – 2,5 відсотка; у 2006 році – 2,8%).

На запитання, чи доводилося вам у податкових органах стикатися з випадками тяганини, брутальності, неуважності, стояти у чергах, кількість респондентів, які відповіли «ніколи» у 2008 році зросла до 73,3% (у 2007 році – 71,6%, у 2006 році – 72,5%) Зменшилася кількість таких, що відповіли «не можу відповісти», «досить часто» та «постійно».

При аналізі громадської думки щодо рівня виконання податківцями функціональних обов'язків більшість респондентів вважають їх такими, що відповідають задовільному та доброму рівні (більше 70% опитаних).

Враховуючи наведені показники, не можна чітко стверджувати, що результати повною мірою відображають ефективні та злагоджені взаємини суб'єктів податкових правовідносин.

Щодо методів і форм організації роботи податкових органів з громадськістю, то кількісні показники проведення «круглих столів», семінарів, лекцій для платників податків, заходів з громадськими організаціями щорічно зростають. Дані роботи спрямовані здебільшого на підвищення іміджу податкової служби. Динаміка методів взаємодії податкових органів з громадськістю та засобами масової інформації зображена на рис. 1. За поданими даними можна простежити чітку тенденцію до збільшення зазначених показників.

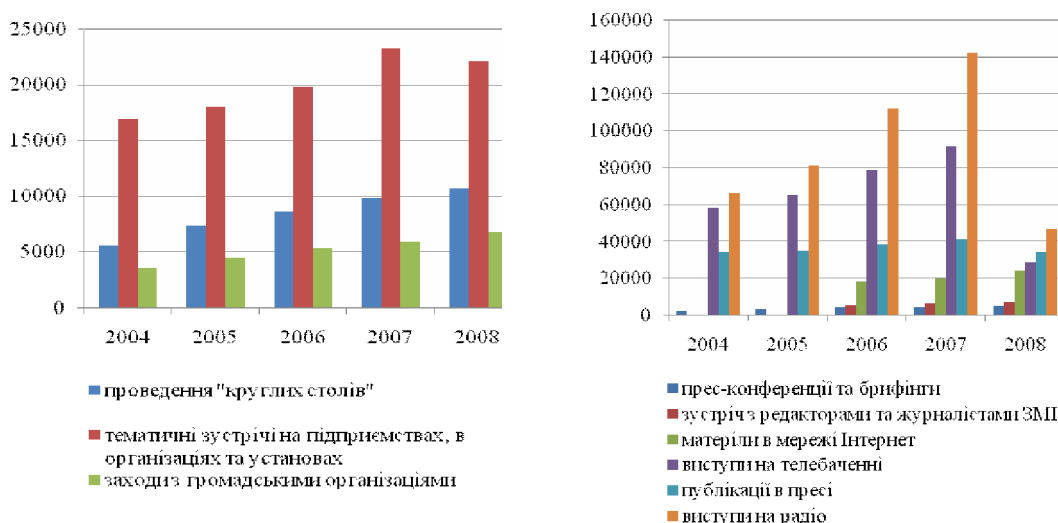

Рис. 1. Організація роботи податкових органів з громадськістю та засобами масової інформації (2004-2008 роки)

Примітка: побудовано автором на основі даних про діяльність податкової служби України

¹ За звітними даними Державної податкової служби України

Останніми роками масово-роз'яснювальна робота податкових органів забезпечується з використанням таких креативних методів як: нагадування на квитках до кінотеатрів, на конвертах кореспонденції, яка направлялася адресатам від органів ДПС; повідомлення з нагадуванням про терміни подання декларації; розповсюдження листонашами листівок через поштові та абонентські скриньки; вітання декларантів-захисників Вітчизни, які у цей день декларували доходи, із врученням сувенірної продукції та подарунків; агітаційні акції: «Вітаємо зі святом кохання! Втім, не забудьте про декларування!» «Посміхніся й задекларуй доходи!», «Декларуємо з любов'ю», «День відкритих дверей», «Записка у щоденник школяра», «Масляну святкуємо - доходи декларуємо» тощо; створення тематичних відео- та аудіо роликів; трансляція нагадувань, анімаційного фільму, відеороликів на моніторах громадського транспорту; залучення агітаційних бригад; випуск рекламно-інформаційних карток для пасажирів таксі; використання для агітації моніторів на вокзалах, у супермаркетах, на автостанціях, в операційних залах банків тощо; інформація на упаковках продуктів харчування, канцтоварах, промислових товарах; інформація на квитанціях, чеках та інших розрахункових документах тощо.

Організація та проведення семінарів для платників податків посідає чільне місце у масово-роз'яснювальній роботі, оскільки це одна з найбільш прийнятних та доступних форм роз'яснювальної роботи як для платників податків-юридичних осіб, так і для приватних підприємців-фізичних осіб.

Щодо тематики основних питань звернень платників до органів ДПСУ за консультаціями, то найчастіше вони стосувались таких податків як податок з доходів фізичних осіб (близько 40%), ПДВ – близько 20%; податок на прибуток підприємств – 15%; інші податки та обов'язкові платежі – 25%.

Однак чи є масово-роз'яснювальна робота ефективною з фіскальної точки зору взаємодії податкових органів і платників? Якщо проаналізувати кількісні показники реагування платників (підприємств, установ, організацій та громадян) на даний фактор податкових правовідносин, то можна виявити, що за останні 5 років збільшилось кількість платників серед зареєстрованих, які сплачують податки. Так, якщо у 2004 році питома вага вказаних вище платників становила 81,3%, то на початок 2009 року вона складає – 89,6% (або 747854 осіб з 835097 зареєстрованих) (рис. 2).

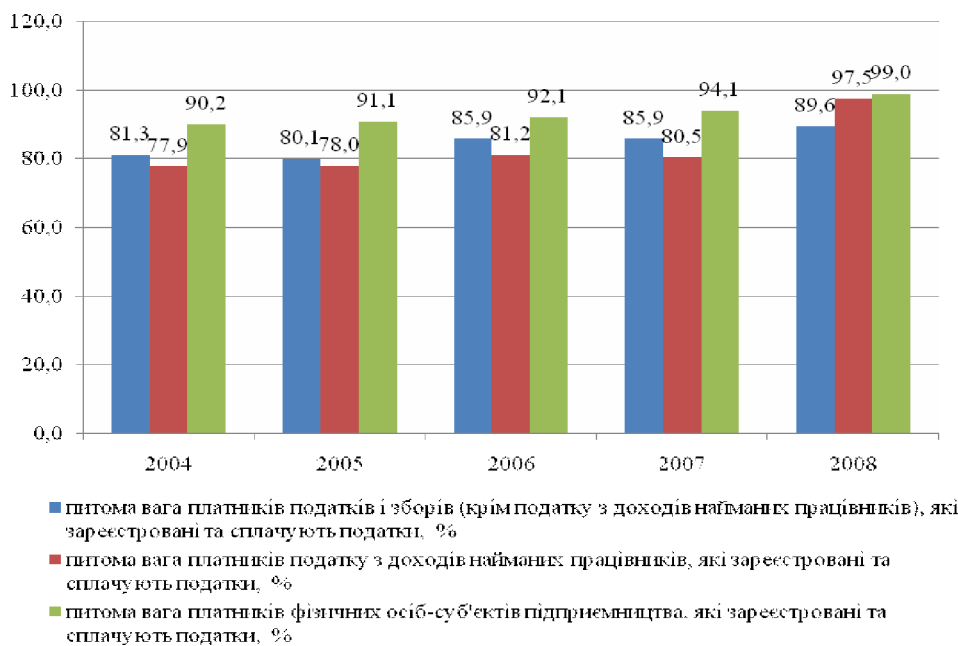

Рис. 2. Динаміка питомої ваги зареєстрованих платників, що сплачують податки і обов'язкові платежі в Україні (2004-2008 роки)

Примітка: побудовано автором на основі звітних даних Державної податкової служби України

Що стосується рівня заборгованості, то його тенденція є не такою втішною. Так станом на початок 2009 року сума податкового боргу за податковими зобов'язаннями платників без урахування сум податкового боргу платників податків, щодо яких порушено справу про банкрутство або прийнято рішення суду про призупинення стягнення по податках і зборах (обов'язкових платежах) до бюджету та державних цільових фондів, становила 9146,3 млн грн, і порівняно з відповідним періодом минулого року збільшилась майже на 30%, а якщо порівняти з 2006 роком, вона збільшилась на 15%. Тобто чіткої тенденції зниження офіційно визнаного рівня податкової заборгованості за поданими даними немає.

Проаналізуємо один з основних бюджетоутворюючих податків – податок на прибуток підприємств (табл.1). За останні роки питома вага рівня податкової заборгованості в податкових надходженнях податку на прибуток підприємств та організацій до загального фонду Зведеного бюджету України зменшилась до 4,2% у 2008 році порівняно з 15% у 2004. Кількість зареєстрованих платників, що сплачують податок на прибуток підприємств,

збільшилась в Україні за відповідний період на 32% і становить на початок 2009 року 418 тис. одиниць. Рівень заборгованості на одного платника податку на прибуток зменшується до 4,6 тис. грн у 2008 році проти 7,6 тис. грн у 2004 році.

Аналізуючи звітні дані, можна скласти враження про ефективну систему оподаткування з позитивними показниками її дієвості. Але це лише видима частина прихованої проблеми, що лежить в обсягах прихованих можливостей платників (через механізми ухилення та уникнення) наповнювати доходну частину державної казни.

ВИСНОВКИ

З викладеного вище можна узагальнити, що одними з основних напрямів підвищення ефективності роботи податкових органів у сфері взаємовідносин з платниками на сьогодні мають бути:

- проведення масштабної кампанії декларування доходів платників, яка має забезпечуватись через проведення публічних заходів та взаємодію з громадськістю напряду та через засоби масової інформації;
- налагодження конструктивних механізмів партнерства з платниками

Таблиця 1

Аналіз податкової заборгованості платників податку на прибуток підприємств, установ і організацій (2004-2008 рр.)

Роки	2004	2005	2006	2007	2008
Надходження податку на прибуток підприємств та організацій до загального фонду Зведеного бюджету України, млн грн.	16162	23237	25673	33671	46341
Кількість зареєстрованих платників, що сплачують податок на прибуток підприємств в Україні, тис. одиниць	319	329	347	372	418
Податковий борг за податковими зобов'язаннями з податку на прибуток підприємств та організацій, млн грн	2409,2	2328,2	2334,1	2123,1	1938,8
Питома вага рівня податкової заборгованості в податкових надходженнях податку на прибуток підприємств та організацій до загального фонду зведеного бюджету України, %	15	10	9	6,3	4,2
Рівень заборгованості на одного платника податку на прибуток, тис грн	7,6	7,1	6,7	5,7	4,6

Примітка: побудовано автором на основі звітних даних Державної податкової служби України

податків через запровадження загальнодержавної комплексної програми у формуванні податкової культури в населення, механізму взаємної відповідальності всіх учасників податкових правопорушень, реального захисту прав і інтересів платників податків, забезпечення участі громадян у прийнятті рішень, що безпосередньо стосуються їх інтересів.

Хоча цей перелік недостатньо повний для узагальнюючих висновків, без сумніву, зазначені фактори уповільнюють темпи вдосконалення податкових відносин. Трансформація податкової системи від фіскальної на правленості до стимулюючої економічний розвиток активізує необхідність досягнення конструктивного співробітництва всіх суб'єктів податкових відносин.

Відомо, що основними регуляторами поведінки та дій працівників державної податкової служби є професійна етика і професійна мораль. Володіння морально-етичними нормами під час виконання своїх службових обов'язків є основою формування особистості і професійної поведінки працівника державної служби України. Як зазначає російський академік О. Богомоллов, в даний час кризи духовності і моральності відчуває вся світова спільнота, включаючи країни з перехідною економікою [1, с.55-62]. Економічний і соціальний прогрес усе більше вимагає високої культури і професіоналізму, сумлінності та цивільної відповідальності. У нашій практиці склалася негативна тривожна тенденція нехтувати дослідженням моральних і духовних аспектів розвитку економіки. Тим часом економіка як частина суспільного механізму включає всі системи і частини взаємозалежних і взаємодіючих елементів. Не випадково лідер останнього покоління британських класиків Дж. Кернс писав: «... Чи знайдеться мало практичних проблем, в яких не представлені інші аспекти, окрім суто економічних, – політичні, моральні, освітні, художні, вплив яких може бути настільки вагомим, щоб відхилити чашу ваг від чисто економічних рішень» [11, с. 37] Сьогодні в еко-

номічній діяльності моральні аспекти набувають особливого значення. «Ціна» людського фактора незмірно зростає на тлі колосальної комп'ютеризації, технологізації нашого життя, в першу чергу професійної.

Одним з аспектів морального клімату є рівень суспільної довіри до влади, економічних порядків і інститутів. Довіра виникає при дотриманні моральних канонів (тільки на цьому ґрунті), без брехні, обману, при збереженні порядності, дотримання кодексу честі.

Таким чином, створення концептуальної моделі певного морально-етичного порядку службової діяльності працівників органів державної податкової служби, культури їх професійних дій і правомірної поведінки могло б стати основою у формуванні громадської думки, мірилом нормативно-моральних та етичних оцінок діяльності податківців, створенням високодуховного іміджу державної податкової служби України, що в кінцевому підсумку визначатиме фіскальну поведінку платника.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богомоллов О.* Нравственный фактор социально-экономического прогресса / О. Богомоллов // Вопросы экономики. – 2007. – № 11. – С. 55-62
2. *Варналій З.С.* Податкова політика України: стан, проблеми, перспективи: монографія / П.В. Мельник, Л.Л., Тарангул, З.С. Варналій [та ін.]: за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – 675 с. – ISBN 978-966-316-224-9
3. *Загородній А., Вознюк Г.* Фінансовий словник [Текст] / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 3-тє вид., випр. й доп. – Київ: Знання, 2000. – 587с. – ISBN 966-620-018-X
4. *Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Кізіма А.Я., Карпова В.В.* Податковий менеджмент: Підручник. – К. Знання: 2008. – 525 с.
5. *Локк Дж.* Соч. в 3-х т. Т. 3. М., 1988. – 483 с.
6. *Онищенко В.* Співпраця податкових органів та Асоціації платників податків України – шлях до створення

умов добровільної сплати податків// Вісник податкової служби. – 2000. – №44.

7. *Сміт Адам*. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Є. Литвин (наук.ред.), О... Васильєва (пер.з англ.). – К.: Port-Royal, 2001. – 594с. – (Філософські першоджерела). – ISBN 966-7068-12-9.

8. *Тадевосян Э.В.* Словарь справочник по социологии и политологии. – М.: Знание, 1996. – 272 с. – ISBN 5-07-002753-0.

9. Статистичні бюлетні про діяльність державної податкової служби за 2004-2008 роки

10. *Cairnes J.E.* The character and logical method of political economy. – London: Macmillan and C. – 1888. – P. 37 – ISBN: 0548287627/ ISBN-13: 9780548287620

11. *Durkheim E.* Suicide: A Study in Sociology. – London. – 1952.

12. *Merton, Robert K.* Suicide: Social Theory and Social Structure. – London. – 1957.

РЦП